

РОЗДІЛ 3. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ
МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИESSENCE AND STRUCTURE OF PROFESSIONAL REFLECTION
OF FUTURE OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Стаття присвячена теоретичному дослідженню проблеми формування професійної рефлексії майбутніх офіцерів Збройних сил України в процесі здобуття військово-професійної освіти у вищих військових навчальних закладах, визначенню сутності та структури професійної рефлексії.

З'ясовано, що професійна рефлексія майбутнього офіцера є важливою професійною якістю його особистості, належний рівень сформованості якої передбачає осмислення офіцером мотивів власної діяльності та причинно-наслідкового характеру одержаних результатів, усвідомлення потреби своєчасного її корегування, наслідком чого є готовність офіцера до ухвалення самостійних та обґрунтованих управлінських рішень як повноцінних суб'єктів військово-професійної діяльності та його самоактуалізація як військового професіонала.

Визначено, що предметом професійної рефлексії офіцера є його професійний досвід, знання, цілі та цінності, результати діяльності, здобутки та прорахунки в ухваленні управлінських рішень. Належний рівень сформованості професійної рефлексії передбачає осмислення офіцером причинно-наслідкового характеру власної діяльності та одержаних результатів, усвідомлення ним мотивів та причин невдач і прорахунків, наслідком чого є усвідомлена потреба своєчасного її корегування.

Акцентовано увагу на тому, що відсутність у офіцера належного рівня сформованості професійної рефлексії є передумовою нівелювання ним як власного професійного досвіду, так і досвіду інших суб'єктів військово-професійної діяльності, так як неналежний рівень усвідомлення сутності діяльності та її результатів, механізмів пізнання та осмислення, має своїм наслідком багаторазове вирішення однотипних проблемних ситуацій в майбутньому.

Здійснено узагальнення поглядів науковців на з'ясування сутності та змісту наукової дефініції професійна рефлексія майбутнього офіцера з позицій сучасної педагогічної науки.

Ключові слова: курсант, майбутній офіцер, рефлексія, професійна рефлексія, освітньо-виховний процес, вищий військовий навчальний заклад.

The article is devoted to the theoretical study of the problem of the formation of professional reflection of future officers of the Armed Forces of Ukraine in the process of obtaining military professional education in higher military educational institutions, determining the essence and structure of professional reflection.

It was found that the professional reflection of the future officer is an important professional quality of his personality, the proper level of formation of which involves the officer's understanding of the motives of his own activity and the cause-and-effect nature of the results obtained, awareness of the need for its timely correction, the consequence of which is the officer's readiness to adopt independent and justified management decisions as full-fledged subjects of military professional activity and his self-actualization as a military professional.

It was determined that the subject of an officer's professional reflection is his professional experience, knowledge, goals and values, performance results, achievements and miscalculations in making management decisions. The proper level of formation of professional reflection involves the officer's understanding of the cause-and-effect nature of his own activity and the results obtained, his awareness of the motives and causes of failures and miscalculations, the consequence of which is the perceived need for its timely correction.

Attention is focused on the fact that the officer's lack of a proper level of formation of professional reflection is a prerequisite for him to level both his own professional experience and the experience of other subjects of military-professional activity, as well as an inadequate level of awareness of the essence of the activity and its results, mechanisms of cognition and understanding, has the consequence of multiple solutions of the same type of problem situations in the future.

A generalization of the views of scientists on the clarification of the essence and content of the scientific definition, professional reflection of the future officer from the standpoint of modern pedagogical science has been carried out.

Key words: cadet, future officer, reflection, professional reflection, educational process, higher military educational institution.

УДК 377:8:011

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/51.2.18>

Лашта Р.Б.,

ст. викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ

Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Постановка проблеми в загальному вигляді. Професійна підготовка майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах вимагає застосування сучасних педагогічних підходів, які б відповідали запитам на професійно підготовлених військових фахівців, в першу чергу офіцерів. Усвідомлення особливостей професії офіцера з огляду на умови виконання служ-

бово-бойових завдань передбачає врахування аспектів його професійної діяльності, серед яких визначальними є управлінські, психолого-педагогічні та етичні. Провідною характеристикою готовності офіцера до успішної реалізації професійних обов'язків є спроможність ухвалювати управлінські рішення в умовах мирного та воєнного часу, нести відповідальність за їх результати.

З огляду на зазначене, актуальною є потреба формування у майбутніх офіцерів усвідомленої потреби готовності до ухвалення самостійних та обґрунтованих управлінських рішень як повноцінних суб'єктів військово-професійної діяльності, передумовою чого є належний рівень сформованості їхньої професійної рефлексії як «важливої якості особистості, від якої залежить успішність в оволодінні та виконанні людиною професійної діяльності» [4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження проблеми формування професійної рефлексії майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах передбачає врахування результатів наукових досліджень теоретичних і методичних засад військової освіти (Г. Артюшин, О. Барабанщиков, М. Варій, А. Галімов, О. Діденко, А. Зельницький, А. Каленський, М. Нецадим, Ю. Приходько, В. Ягупов та ін.), професійної підготовки майбутніх офіцерів (О. Барабанщиков, І. Бех, О. Бойко, Г. Васянович, Н. Вербин, А. Галімов, О. Діденко, П. Друкер, А. Дьомін, М. Д'яченко, Г. Емерсон, Л. Кандилович, О. Капінус, Л. Карамушка, М. Коваль, М. Козяр, Г. Костюк, І. Лернер, Д. Макгрегор, А. Маслоу, Т. Мацевко, Е. Мейо, О. Молл, В. Моляко, М. Нецадим, Д. Погребняк, Р. Сірко, Ф. Тейлор, Р. Торчевський, А. Файоль, М. Фоллет, В. Шемчук, В. Ягупов та ін.). Окремі аспекти питання навчання і виховання майбутніх офіцерів, формування їхніх професійних та особистих якостей досліджували: організацію психолого-педагогічного забезпечення професійної діяльності офіцерів (В. Алещенко, С. Василенко, О. Караяні, В. Лефтеров, С. Миронець, Г. Ржевський, І. Сиромятников та ін.); оптимізацію соціально-психологічних умов, що впливають на професійну успішність офіцерів як суб'єктів спільної діяльності (А. Анцупов, Г. Грибенюк, В. Ковальов, О. Макаревич, Є. Потапчук та ін.); виявлення психолого-педагогічних особливостей різних видів професійної діяльності офіцерів та обґрунтування чинників її ефективності (С. Кандилович, Г. Ложкін, О. Матеюк, В. Осьодло, О. Сафін, В. Ягупов, С. Яковенко та ін.).

Проблема формування та розвитку професійної рефлексії була предметом досліджень низки науковців, серед яких: Е. Берн, А. Деркач, А. Карпова, Н. Кузьміна, С. Максименко, О. Матеюк, Ю. Овчаренко, Є. Потапчук, О. Сафін, М. Томчук, В. Ягупов та ін., рефлексивні процеси щодо готовності фахівців до самореалізації та подальшого самовдосконалення досліджували Г. Бізяєва, Я. Бугерко, Ю. Кулюткін, Л. Рибалко, В. Розін, Г. Сухобська та ін., роль рефлексії у становленні й розвитку особистості фахівця – І. Бех, Т. Плачинда, Є. Романова, М. Савчин, В. Семиченко, І. Цибулько та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Об'єктивна потреба пошуку шляхів підвищення ефективності військово-

професійної підготовки майбутніх офіцерів, створення оптимальних організаційних та педагогічних умов формування професійної рефлексії обумовлює необхідність ґрунтовного дослідження проблеми формування професійної рефлексії майбутніх офіцерів в процесі здобуття військово-професійної освіти у вищих військових навчальних закладах та визначення сутності та структури професійної рефлексії.

Мета статті. Визначення сутності та структури професійної рефлексії майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Професійна рефлексія майбутнього офіцера є важливою професійною якістю його особистості, належний рівень сформованості якої передбачає осмислення офіцером мотивів власної діяльності та причинно-наслідкового характеру одержаних результатів, усвідомлення потреби своєчасного її корегування, наслідком чого є готовність офіцера до ухвалення самостійних та обґрунтованих управлінських рішень як повноцінних суб'єктів військово-професійної діяльності та його самоактуалізація як військового професіонала.

На наше переконання, офіцер повинен розуміти професійну рефлексію як спосіб мислення, вектором спрямування якого є особистість офіцера та результати його професійної діяльності. Предметом професійної рефлексії офіцера є його професійний досвід, знання, «що в процесі рефлексування перетворюються в особисті, на яких ґрунтується «Я-концепція» [1], цілі та цінності, результати діяльності, здобутки та прорахунки в ухваленні управлінських рішень. Належний рівень сформованості професійної рефлексії передбачає осмислення офіцером причинно-наслідкового характеру власної діяльності та одержаних результатів, усвідомлення ним мотивів та причин невдач і прорахунків, наслідком чого є усвідомлена потреба своєчасного її корегування.

Професійна рефлексія офіцера має прояв у сукупності його цілей як офіцера, як управлінця та як фахівця окремого напрямку військово-професійної діяльності. Визначення цілей передбачає чітке усвідомлення компонентів професійної діяльності, її змісту, способів виконання службово-бойових завдань, прогнозованих проблеми, труднощів та шляхи їх вирішення. Системний аналіз отриманих результатів дозволяє офіцеру сформулювати отримані результати, скорегувати цілі, конкретизувати завдання їх реалізації, обрати власний шлях професійного зростання, наслідком чого є його самореалізація у професії.

Відсутність у офіцера належного рівня сформованості професійної рефлексії є передумовою нівелювання ним як власного професійного досвіду, так і досвіду інших суб'єктів військово-професійної діяльності, так як неналежний рівень

усвідомлення сутності діяльності та її результатів, механізмів пізнання та осмислення, має своїм наслідком багаторазове вирішення однотипних проблемних ситуацій в майбутньому.

З'ясування сутності професійної рефлексії майбутніх офіцерів передбачає аналіз поглядів дослідників на її видах, притаманних функціях та характеристиках.

З огляду на той факт, що формування професійної рефлексії майбутнього офіцера відбувається під час навчання у вищих військових навчальних закладах, нам імпонує погляд К. Фопеля на класифікацію рефлексії у навчальному процесі. Дослідник розрізняє такі її види: рефлексія стосовно зворотного зв'язку, отриманого від інших людей; рефлексія в кінці будь-якої групової дії; рефлексія без сторонньої допомоги, рефлексія власного розвитку.

Як зазначає автор, в ході навчального процесу постійно виникають ситуації, коли обговорюється поведінка будь-кого з учасників. Той, чиї дії коментуються колегами або однокурсниками, може поміркувати про те, що викликало саме такий зворотний зв'язок, а також доповнити або поглибити розуміння власних дій. Це приклад рефлексії по відношенню до зворотного зв'язку, отриманого від інших людей. Під час підведення підсумків після закінчення групових справ, будь-якої групової дії учасники можуть проаналізувати, чого вдалося досягти, у чому переваги або обмеження даної справи, що потрібно врахувати на майбутнє – приклад рефлексії в кінці будь-якої групової дії. Обидві форми рефлексії надають кожному можливість порівняти свою поведінку і свій образ думок з поведінкою і способом думок інших. Учасники зможуть вирішити для себе, що можна винести з такого порівняння.

Сприяють формуванню рефлексії, з поглядів К. Фопеля, ті ситуації, коли кожен із учасників подумав про свій професійний, навчальний досвід і зробив висновки, не обговорюючи нічого з іншими [11].

Дослідження проблеми з'ясування психологічних особливостей професійного становлення особистості дозволило М. Романовій виокремити функції, які виконує професійна рефлексія:

- проєктувальна, яка полягає у моделюванні студентом професійної діяльності;
- організаційна – передбачає вибір та систематизацію найбільш ефективних способів взаємодії у професійній діяльності;
- смислова та творча, за допомогою яких розвивається вміння креативно мислити та діяти;
- мотиваційна, що визначає вектор і спрямованість професійної діяльності особистості на досягнення мети;
- корекційна – спонукає студента до зміни та перебудови власної діяльності [9].

У визначенні притаманних професійній рефлексії майбутніх офіцерів функцій погоджуємось із твердженням академіка С. Максименка, на

думку якого «рефлексія є специфічним механізмом, який може бути використаний у технології особистісно-професійного самовизначення й становлення, оскільки високий рівень її сформованості є показником переходу професійної діяльності на особистісно-смісловий рівень, чинником актуалізації розвитку професійної культури» [7, с. 20].

З огляду на зазначене, провідною функцією професійної рефлексії майбутнього офіцера, на наше переконання, є забезпечення усвідомлення ним як майбутнім управлінцем та командиром мети, цілей та засобів реалізації завдань військово-професійної діяльності, чинників, що впливають на прогнозований результат як єдиного цілого та окремих її елементів, тобто усвідомлення військово-професійної діяльності офіцера як «цілісного утворення, що становить функціональну частину всієї життєдіяльності» [3].

Професійна рефлексія, на наше переконання, відіграє провідну роль під час реалізації управлінських функцій офіцером, сприяє усвідомленню ним себе особистістю та професіоналом, забезпечує стійку потребу до прогнозування результатів професійної діяльності та своєчасне корегування своїх дій, тобто «усвідомлення змісту ситуації суб'єкта та можливих засобів її розвитку, моделювання наслідків і прогнозування дій суб'єкта» [10].

Крім того, професійна рефлексія сприяє налагодженню та підтриманню зв'язків між вимогами професії та конкретними діями офіцера, що має винятково важливе значення з огляду на відповідальність офіцера як за виконання службово-бойових завдань, так і за життя та здоров'я підпорядкованого особового складу із урахуванням обмеженого часу на ухвалення управлінського рішення та умов різкої зміни обстановки. Як влучно зазначає Л. Борисова, «професійна діяльність супроводжується зміною умов, в яких вона проходить. Дуже часто ці зміни виступають в якості перешкод або психологічних бар'єрів на шляху виконання діяльності» [2], що повною мірою відповідає умовам виконання службово-бойових завдань офіцером.

В основі професійної рефлексії майбутнього офіцера є сформована потреба в критичному осмисленні результатів військово-професійної діяльності, системний аналіз передумов та чинників, що спливають, з'ясування причинно-наслідкового характеру одержаних результатів та ухвалених рішень. Характеризується професійна рефлексія майбутнього офіцера інтеграцією його здібностей, знань та вмінь, наявним арсеналом управлінських технік та прийомів, готовністю до подолання шаблонів та стереотипів через переосмислення як особистісного, так і досвіду інших суб'єктів військово-професійної діяльності, продукування нетиповних варіантів вирішення професійних завдань.

Щодо визначення сутності рефлексії, нам імпонують погляди І. Безсонової, яка в результаті дослідження проблеми формування професійної педагогічної рефлексії у майбутніх педагогів її трактує як «процес пізнання педагогом свого внутрішнього світу, власних професійних якостей, аналіз знань, поведінки та переживань у педагогічній діяльності, роздуми та переживання про себе як особистість, а також усвідомлення того, яким чином його сприймають інші суб'єкти навчально-виховного процесу» [1, с. 10].

Сутність професійної рефлексії як «самодетермінованої альтернативи, наслідки якої впливають на всі спектри життя загалом» [6, с. 60] полягає в усвідомленні майбутнім офіцером себе повноправним суб'єктом професійної діяльності, що передбачає: стійку потребу офіцера у формуванні суб'єктної позиції до військово-професійної діяльності, саморегуляцію професійної діяльності із урахуванням особистих цілей, мотивів та потреб, самооцінювання одержаних результатів із нормативними вимогами професії, критичне осмислення ефективності ухвалених управлінських рішень.

На підставі аналізу та узагальнення наукових джерел, психолого-педагогічних досліджень за проблематикою дослідження професійної рефлексії та досвіду професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах оптимальним варіантом структури формування професійної рефлексії майбутнього офіцера є визначення її у складі ціннісно-мотиваційного, когнітивного, рефлексивного та діяльнісно-оцінного компонентів.

Ціннісно-мотиваційний компонент професійної рефлексії майбутнього офіцера забезпечує належний рівень сформованості стійкої мотивації до військової служби, ціннісної установки його професійного буття, позитивне сприйняття себе як професіонала, мотивацію до самореалізації у професії шляхом професійної рефлексії та є визначальним аспектом належного рівня сформованості його ставлення до професійної діяльності та здатності до визначення її цілей.

Належний рівень сформованості ціннісних орієнтацій майбутнього офіцера передбачає наявність усвідомленої потреби самореалізації у військовому професійному середовищі та виконанні обов'язків військової служби, інтересу до підвищення фахового рівня, так як саме «протягом навчання відбувається процес становлення системи цінностей, моральних та соціальних норм, ідеалів та установок, вони мають орієнтуватися на успіхи в обраній професії, подолання труднощів на шляху досягнення поставленої мети» [5].

Сформована система цінностей військової служби та професії офіцера зокрема визначає зміст його військово-професійної діяльності щодо потреби збройного захисту Батьківщини, вико-

нання бойових завдань в умовах дії негативних чинників бойової обстановки, сприяє формуванню суб'єктної позиції в системі професійних взаємин та професійно-ціннісних орієнтацій. Усвідомлення, осмислення та прийняття цінностей військово-професійної діяльності є підґрунтям до формування ставлення курсанта до майбутньої професії та її змісту.

Когнітивний компонент професійної рефлексії майбутнього офіцера включає професійні знання як теоретичне підґрунтя формування рефлексії, розвиток здатності до самоаналізу та самооцінки. Крім того, наявність стійкого переконання у потребі самореалізації як офіцера, сукупність фахових знань та умінь є необхідною умовою успішної реалізації ним службово-бойових завдань, так як «когнітивні здібності становлять ієрархічно організований системний стрижень особистості» [12].

Формування когнітивного компоненту професійної рефлексії майбутнього офіцера передбачає набуття знань та належний рівень сформованості умінь курсантів. Опанування теоретичними знаннями з теорії рефлексії та професійної рефлексії в діяльності офіцера, особливостей її формування та прояву, наявний потенціал у вирішенні проблемних питань професійної діяльності є передумовою готовності до квазіпрофесійної діяльності та первинним етапом формування рефлексивних умінь.

Рефлексивний компонент професійної рефлексії майбутнього офіцера передбачає спрямованість його особистості на усвідомлення своєї професійної діяльності і самого себе як її повноправного суб'єкта, визначається здатністю до саморегуляції діяльності та критичної оцінки одержаних результатів. Формування цього компоненту передбачає створення умов прояву внутрішньої активності курсантів, яка має вектором спрямування розвиток умінь курсанта аналізувати та адекватно оцінювати результати діяльності, подальше самопізнання, самоконтроль та самовдосконалення. Основним результатом формування рефлексивного компоненту професійної рефлексії майбутнього офіцера є усвідомлення курсантом самого себе повноправним суб'єктом професійної діяльності, належний рівень сформованості умінь осмислювати результати майбутньої військово-професійної діяльності та здійснювати її корегування, професійної свідомості і самосвідомості майбутнього офіцера.

Діяльнісно-оцінний компонент професійної рефлексії майбутнього офіцера включає в себе професійні компетенції, лежать в основі професійної рефлексії, що мають прояв в аналізі власних знань, умінь та навичок організації та здійснення практичної військово-професійної діяльності. Цей компонент характеризується сформованістю здатності майбутнього офіцера до аналізу результатів власної професійної діяльності

та самопізнання, саморегуляції діяльній активності та спроможності побудови стратегії професійного самовдосконалення.

Зміст діяльній-оцінній компоненту професійній рефлексії майбутній офіцера складають самооцінка результатів застосування майбутній офіцерам власних знань, умінь та навичок, що лежать в основі професійній рефлексії, самоконтроль рефлексивних дій та внесення змін у професійну діяльність на основі самоаналізу її результатів. Як влучно підкреслює О. Олексюк, «діяльність особистості є одночасно і умовою, і метою, і самим процесом її актуалізації та розвитку. Саме в процесі діяльності особистість нагромаджує власний досвід, який впорядковується і структурується відповідно до потреб активності» [8, с. 79].

Сформованість діяльній-оцінній компоненту професійній рефлексії майбутній офіцера визначається такими показниками, як здатність майбутній офіцера до самостійній ухвалення управлінських рішень та творчий вирішення професійних завдань на основі рефлексії службово-бойовій діяльності; здатність до самовдосконалення та саморегуляції на основі об'єктивній оцінювання майбутній офіцерам власних знань і умінь щодо реалізації посадових компетенцій; здатність до корегування стратегії власній професійній зростання.

Висновки. Професійна рефлексія майбутній офіцера є специфічною з огляду на притаманній професії офіцера та умовам виконання службово-бойових завдань особливості. Ухвалення виваженого управлінського рішення офіцерам як визначального елементу його професійній діяльності крім фахових знань та умінь передбачає постійній рефлексивній аналіз ситуацій службово-бойовій діяльності та відповідній корегування власних дій.

Формування професійній рефлексії майбутніх офіцерів у процесі військово-професійній підготовки у вищому військовому навчальному закладі є багаторівневим процесом, який включає орга-

нізаційну та педагогічну складові, інтеграція яких сприяє вирішенню питання побудови структурно-функційній моделі їхньої професійній підготовки, здійснення ґрунтовній аналізу змісту освітньої діяльності та взаємозв'язків, закономірностей та принципів її функціонування, зовнішніх та внутрішніх чинників, що впливають.

Подальші перспективи дослідження полягають у розробці методики формування професійній рефлексії майбутніх офіцерів під час навчання у вищому військовому навчальному закладі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бессонова І.Г. Формирование профессиональной педагогической рефлексии у студентов педвуза : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Сургут, 2007. 21 с.
2. Борисова Л.Н. Роль и механизм рефлексии в психолого-педагогической деятельности. *Психолог.* 2015. № 2. С.118–145.
3. Брюховецька О.В. Роль рефлексії у професійній діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* 2019. № 2-3 (17). С. 19–26.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития. Москва, 2006. 240 с.
5. Калицкий Э.М. Профессия, профессиональное образование: методологические аспекты. Минск, 1996. 37 с.
6. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. Москва, 1983. С. 251-261.
7. Максименко С.Д. Рефлексія шлях до продуктивного самовизначення. *Психолог.* 2005. № 1. С. 19–22.
8. Олексюк О.М., Ткач М.М. Педагогіка духовній потенціалу особистості. Київ, 2004. 264 с.
9. Романова Е.С. Психология профессионального становления личности: дис. ... д-ра псих. наук: 19.00.05. Москва, 1991. 611 с.
10. Семиченко В.А. Психология педагогической деятельности. Київ, 2004. 335 с.
11. Фопель К. Эффективный воркшоп. Динамическое обучение. Москва, 2003. С. 52-53.
12. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека. Москва, 1996. 320 с.